

Laki Ildikó⁸⁶⁸: Történeti sajátosságok az európai és a hazai iparvárosok életterében

Absztrakt: Tanulmányom az európai, különös tekintettel a magyarországi iparvárosok megjelenéséről, rövid történetiségéről, illetve azok sajátosságairól kíván rövid áttekintést adni. A munka alapismérveit az 1950-es évek európai és hazai területfejlesztés legfontosabb állomásai alkotják, ezt egészíti ki az ún. szocialista iparvárosok rövid története, a gazdaságban és társadalomban betöltött szerepe, valamint a rendszerváltás előtti és utáni helyzetüknek bemutatása. Mindezek mellett a tanulmány kitér arra is, hogy a szocialista településfejlesztés milyen előnyöket és hátrányokat hozott, mit jelentett ez a települések mindennapi élete szempontjából és milyen jövőképet alapozott meg a települések életterére.

A szocialista városok fejlődési sajátosságai Európában és Magyarországon. Történeti sajátosságok az európai szocialista iparvárosok kialakulásában

A történelem folyamán már a 20. század előtt is számtalan példa létezett az új települések, városok, városrészek alapítására és tervezésére Európában. Nem véletlenszerű, hogy a politikai megfontolás mindig is jelen volt a településekkel kapcsolatos döntésekben, azonban a 20. századi Európa történeti eseményei szükségszerűvé tették az ideológiai meghatározottságot az újonnan alapított városok születésében és létezésében.

Már a harmincas évektől, de főként az ötvenes évek elejétől mind Nyugat-, mind pedig Kelet-Európában kibontakozó újváros-építési hullámok tulajdonképpen új súlyponti helyeket határoztak meg a kontinensen, illetve az egyes országok településhálózatában. A második világháború utáni kettészakadt Európa mindkét felében létrejöttek új városok, de területi megjelenésük, funkcionális és strukturális tagozódásuk nem volt független földrajzi elhelyezkedésüktől, környéküktől. Nyugat-Európában az új városok megjelenése elsődlegesen a nagyvárosok körüli agglomerációs övezethez, másodlagosan a hagyományos, de újjászülető iparvidékekhez volt köthető. Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a szocialista gazdaságfejlesztés meghatározóvá tette az újonnan alapított ipari városok jelenlétét az iparvidékeken, az iparinyersanyag-lelőhelyeken és a közlekedési csomópontokban. Ugyanakkor a jelentős ipari múlttal bíró nagyvárosok környezetében gazdasági (ipari) és lakófunkcióval mesterségesen megteremtett települések tervezése inkább az iparfejlesztés céljaként történt, semmint a spontán bekövetkező szuburbanizáció/agglomerálódás következményeként (1).

A kelet-közép-európai iparosítás az 1950-es évek kezdetével kulcsszerepet töltött be egyes országok életében. Az iparosítás első szakaszának a nehézipar extenzív fejlesztése időszakát tekintjük. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy Kelet-Közép-Európa iparosításának megvalósítása nem a szovjet minta átvételét jelentette, ugyanakkor az akkori Szovjetunió helyzetével azonos vonások is mutatkoztak, a fejlett tőkés országok hasonlóképpen igyekeztek megfojtani a szocialista országokat, mint egykoron – a húszas, harmincas években – a Szovjetuniót (2). E kérdésnél azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az erőltetett iparosítás korszakában a kelet-európai országok viszont alulurbanizálttá váltak.

Az iparosítás első szakaszában több tényező együttes hatására volt szükség. Ez a folyamat gyors ütemben zajlott, a kelet-közép-európai országok összes gazdasági erőforrásukat az iparfejlesztésre fordították. Az iparágak közül a nehézipar került túlsúlyba, különösen az energetikai és kohászati ipar (Csehszlovákia, Magyarország), ugyanakkor megjelentek a klasszikus vegyipari ágazatok is.

A nehézipari jellegű iparfejlesztés hatalmas beruházásokat igényelt, megakadályozta más iparágak fejlődését, jelentős munkaerő igénybevételével járt, akik elsősorban a mezőgazdaságot elhagyó, szakképzetlen munkavállalókból tevődtek össze. A telephely kiválasztásában pedig hagyományosan

⁸⁶⁸ PhD, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógia Kar, b.laki.ildiko@gmail.com

nagy szerepe volt a szállítási szempontoknak. Ez a nyersanyaghiányos kelet-közép-európai országok esetében a szállítási útvonalak közelébe való településben jutott kifejezésre – pl. a román és a magyar kohászati bázisok kiépítése a Duna mellett (2). Az ipartelepítésben a politika túlsúlya eredményezte azt is, hogy megtörtént az elmaradott agrárterületek iparosítása és a munkásosztály számának erőteljes növelése

A gazdaságpolitika biztosította számukra a városi jogállást, az azzal járó előnyöket, így a kivételezettség jogán (pl. különféle gazdasági tervekkel, fejlesztési programokkal) „jutottak” lehetőségekhez és forrásokhoz. A legtöbbször egyetlen üzemre vagy gazdasági ágazatra épített közepes méretű városok képviselték a szocialista országok felzárkózási törekvéseit és területfejlesztési eszköztárát (3). A szocialista urbanizáció és az erőltetett ütemű városiasodás sajátos településformájaként jöttek létre és léteztek (4).

Természetesen a városfejlődés jellege, eredményessége a gazdasági lehetőségek, adottságok és a társadalmi-politikai célkitűzések országonként eltérőnek mutatkoztak. Az első világháború után a Szovjetunió létrejötté, majd a második világháború következtében kialakuló új szocialista világrendszer, annak szociális vívmányai és a munkásosztály politikai érettsége nagyobb figyelmet követelt az uralkodó kormányok részéről a lakáspolitika, a városok közművesítése és a helyi forgalom szervezésének kérdésében.

A városépítés elsődleges célja valójában a második világháború okozta nagy rombolások felszámolása volt. Európa egyes országai – pl. a Német Szövetségi Köztársaság vagy Franciaország – jelentős károkat szenvedtek. Ugyanakkor az újjáépítés erős hatással volt a városépítés elméletére és gyakorlatára. A háborús károk mellett további hangsúlyt kapott a lakásépítés szükségessége, illetve az infrastrukturális beruházások elindítása. Megindult az új városok építése, többnyire a nagyvárosok kiegészítő lakó- vagy szatellitvárosai alakjában. A fejlődő iparvidékeken e városok mellett megszülettek az új iparvárosok is életterükkel, a régebbi iparvidékek pedig megtartották elhanyagolt, felújításra váró környezetüket. Ebben a helyzetben egyre súlyosabb problémát jelentett az ipar és népesség tömörülése, a települések agglomerálódása. Ezzel együtt a közlekedés fejlődése is leginkább hátráltató tényező volt, hiszen új úthálózatok, közlekedési csomópontok jöttek létre, melyekkel a települések közötti kapcsolatok átalakultak.

Általános törvényszerűségként megállapítható, hogy az urbanizáció üteme annál viharosabb volt, minél alacsonyabb fejlettségi szintről indult egy ország. A kelet-európai városok közül az újjáépítés és a gyors felemelkedés tekintetében a lengyelországi Varsót és Gdynia-Gdańskot, a kelet-németországi Berlint, Drezdát és Rostockot, a nyugat-európai országok városai között pedig az angliai Birmingham, Coventry vagy a volt Német Szövetségi Köztársaság területén fekvő Köln, Hamburg, Frankfurt városai említhetők. A városok újjáépítésére, illetve az új városok, városrészek létrehozására irányuló elvek meghatározása tehát több oldalról közelíthető meg. Egyrészt a város területén szétszórta ipari üzemek koncentrációjának és együttműködésének erősítése, másrészt az elavult lakóterületek korszerűsítése vagy elbontása és helyébe korszerű, komplex lakóterületi egységek létesítése, harmadrészt az új városrészek ipar és szolgáltatás jegyében történő létrehozása oldaláról (5).

Az újjáépítés mellett jelentős szerepe volt az ún. „szocialista új városok” megjelenésének. A közhiedelemmel ellentétben a „szocialista új városok” Kelet-Közép-Európa 1945 utáni urbanizációjában csak korlátozott, bár nem lebecsülhető szerepet játszottak (6). Igazából nagyon kevés valódi (előzmény nélküli) új város épült a szocializmus idején. Többségben voltak a már meglévő települések (többnyire falvak) gyors ütemű fejlesztésével, összevonásával létrehozott szocialista városok, például Tatabánya, Kazinbarcika, Tychy, Nova Dubcina. Bár a róluk kialakult kép szerint e városok létüket minden esetben valamilyen ipari (döntően nehézipari) funkciónak köszönhették, nem kis számban voltak körükben a nagyvárosok tehermentesítésére, azok peremén létrehozott, tisztán lakófunkcióval rendelkező új városok is (például Petržalka Pozsony mellett, Halle-Neustadt, Rostock-Lütten-Klein Új-Belgrád) (7).

A szocializmus teremtette helyzet a városépítés problémáira nyújtott tágabb perspektívát. A városépítés valójában csak ekkor vált tudatos, átfogó koncepciójú és tárgyilagos vizsgálati eredményekre támaszkodó tevékenységgé. Míg a felszabadulásig az alkalmi igények szabta feladatok többé-kevésbé intuitív megoldásai részletekből építették fel a nagy egységeket, addig ebben az időszakban az egész országnak regionális vizsgálatokkal kiértékelt és koordináltan megállapított szükségletei határozták meg a beruházások hely, idő és ráfordítási összeg szerinti megvalósításának tervszerű rendjét. Ezért vált szükségessé a gazdasági, szociális, technikai, földrajzi összefüggések legalaposabb felmérése és tudományos egybevetése. Lényegében tehát ezek jelölték ki a település-, illetve a várostervezés kereteit (8).

A funkcionalitás és az ideológiai racionalitás az új városokban az építészeti és várostervezési elvekben is megjelent. A közösségi feladatokat ellátó városközpont, a termelőüzemek (ipari létesítmények) telephelye, és a panel lakótelepekből álló lakóövezet különálló térbeli egységeket alkottak. Tervezésükben felhasználták a nyugat-európai városépítészet és városrendezés főbb elemeiből megteremtett szovjet építészeti ideológiát: a lakónegyedek ugyan elkülönültek az ipari komplexumoktól, viszont nagyon sokszor elmaradt a funkcionális övezeteket elválasztó zöldfelületek megteremtése, fejlesztése. Az új városok infrastruktúrája és intézményrendszere, valamint tercier szektora lassan – általában az alapítás után kb. tíz évvel – érte el azt a fejlettségi szintet, ami valóban városi jelleget kölcsönzött a településeknek (9).

A szocialista urbanizáció meglétét ugyanakkor feszegeti az a kérdés, hogy vajon volt-e a szocialista országok városainak valamilyen sajátos, csak rájuk jellemző vonása, s ha igen, akkor ez mivel jellemezhető. Sokan úgy vélekednek, hogy a szocializmus kitermelte a saját városait, amelyek az ipari létesítmények, valamint a lakótelepek együtteseként értelmezhetőek csupán, s mentesek az urbanizáció minden jellemzőjétől. ENYEDI (1988) viszont úgy gondolja, nem történt ezekben a városokban gyökeres változás a szocializmus ideje alatt sem. A városok életterekké alakultak, egyszerre funkcionáltak munkahelyként, lakótérként és a társadalmi státusnak megfelelő szabadidő eltöltésére szolgáló egységként.

Az egyoldalú fejlettség következtében az ötvenes évek első városalapítási hullámát a hatvanas években már térbeli társadalmi-gazdasági problémák megjelenése követte. Ezek egyik forrása éppen az urbanizációs hiányjelenségekből (lakás-, infrastruktúra-, szolgáltatás- és áruhiány) fakadt. Szintén egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy túl sok a nehézipari munkahely, a munkaerőpiac egyoldalúvá vált. A hatvanas évektől érzékelhető, a hetvenes évektől viszont valóság volt az ipari területek funkcióvesztése, az iparvidékek lassú hanyatlása, az ipari munkanélküliség megjelenése (10). Ez utóbbi kezelésének egyik lehetősége éppen a városi szolgáltatásokhoz (közoktatás, kereskedelem, adminisztráció stb.) kötődő munkahelyteremtés lehetett volna, de erre sok helyen mégsem, vagy csak nagyon hosszú idő alatt került sor, mivel a beruházási politika nem rendelkezett az ehhez szükséges forrásokkal. A hatvanas évektől az iparban – elsősorban a vegyiparban – végbement egy relatív modernizáció, ami az új városok egyoldalú ipari tevékenységeire is kedvezőleg hatott. Kelet-Közép- és Délkelet-Európa településhierarchiájában a szocializmus időszaka alatt egyszerre voltak jelen a tervezett ipari funkciójú szocialista új városok (pl. keletnémet Stalinstadt – 1961-től Eisenhüttenstadt, lengyel Nowa Huta, bolgár Dimitrovgrad és Kremikovci), valamint az ipari nagy- és középvárosok vonzáskörzetében ipari és/vagy lakófunkciót is ellátó új városok (pl. lengyel Nowe Tychy, szlovák Nova Dubnica), illetve az egykori ipari kisvárosok kibővítésével létrehozott nehézipari központok (pl. cseh Kunčice és Vitkovice). Hangsúlyozni kell, nehéz szétválasztani az egyértelmű zöldmezős beruházásokat a városfejlesztésektől, így több átmeneti eset is értelmezhető a térségben (11).

A második világháború után Közép- és Kelet-Európához hasonlóan Délkelet-Európában szintén felgyorsult az urbanizáció, amely csúcspontját az ötvenes évek végére érte el. A szocialista iparosítás, az új üzemek létesítése, és a kapcsolódó beruházások felgyorsították a migrációt. A

népességnövekedést, a települések jellegének megváltozását a közigazgatási besorolások változása követte. Szerbiában tizenöt (Jesenice, Krani, Titovo Velenje, Borovo, Zenica, Valjevo, Majdanpek, Titovo Uzice, Priboj, Bor, Vranje, Niksic, Titov Vales, Stip, Kocani), Albániában négy (Elbasan, Qytety Stalin, Ballsh, Memaliaj) szocialista várost hoztak létre. Többségük bányaváros és a kohászatra épült iparváros volt. Fontos kiemelni, hogy ezek nem újonnan alapított városok voltak, hanem akár már a középkor óta létező kistelepülések, amelyeket az iparosítással több tízezer főre duzzasztottak, ipari központtá téve őket (12).

A Kelet-Európában lezajló rendszerváltozás átmeneti társadalmi-gazdasági és politikai folyamatai váratlanul érték a legtöbbször hagyomány nélküli új városokat. A szocialista típusú társadalmi-gazdasági rendszer összeomlásával egyértelmű vált, hogy kevésbé nyitottak az innovációra és nemigen alkalmasak arra, hogy rugalmasan, hatékonyan, sikeresen reagáljanak a globális kihívásokra, a gyorsan kiéleződő nemzetközi versenyre. Már a nyolcvanas évektől egyre inkább érzékelhetővé vált, hogy a tervezett szocialista iparvárosok fokozódó szociális, társadalmi-gazdasági és környezeti problémákkal néztek szembe. A kilencvenes évek elejétől a globalizációs kihívásoknak való megfelelés új típusú egyenlőtlenségek megjelenésével járt együtt, bár már voltak ezekre utaló nyomok a hetvenes–nyolcvanas évektől. A magas munkanélküliség, a felesleges és szétaprózott nehézipari termelőkapacitások, az elavult technológia, a hiányos infrastruktúra, a korábbi rendkívüli mértékű környezetszennyezés mind a mai napig jellemző térbeli társadalmi problémaként jelentkezik a poszt-szocialista új városok létében. A társadalmi-gazdasági problémák részben oka, részben következménye számos demográfiai folyamat, jelenség. A gazdasági és politikai rendszerváltozás után több városban is drámai méreteket öltött az idősödés, az elvándorlás, a népességcsökkenés, amelyek közép- és hosszú távon is hatással voltak a városok fejlődési lehetőségeire (12).

Sykora (2009) definíciója szerint a poszt-szocialista átmenet a társadalom hosszú és komplex átalakulási folyamata, amely a kommunista rezsim és a központi tervezés elutasításával kezdődik, és a demokratikus politikai berendezkedés és a piacgazdaság felé tart. Olyan átstrukturálódás, melynek során a városok fokozatosan elvesztik korábbi szocialista sajátosságait és rátérnek – vagy sokkal inkább visszatérnek – a kapitalista városfejlődés útjára (13).

A magyarországi iparvárosok rövid története az 1950-es évektől a rendszerváltásig

A szocialista város a 20. századi urbanisztika egyik utolsó utópiája volt: eredetileg komplex programként az épített tér, az ideális (munkás)város kialakítását és ezzel egyidejűleg egy új társadalom létrehozását célozta. A sztálinista időszakban a szocialista város ideája dogmatikus tervezési előírások rendszerévé merevedett. A szocialista rendszer belső koherenciájának gyengülésével ez a tervezési kánon is felbomlott. Az 1970–1980-as évekre a szocialista város mint idea teljesen kiüresedett, s csak várostervezési szabványmegoldások laza halmazaként vegetált tovább (14).

A szocialista iparvárosok létrejöttében alapvető szerepet játszottak második világháború utáni gazdasági-társadalmi, és politikai folyamatok. Ez egyfelől függési viszonyt, másfelől új gazdasági, társadalmi és politikai életteret alakított ki, amely alapjaiban megváltoztatta Magyarország egyes szegmenseit.

A városok elfogadott hazai kategorizálását elsőként Markos György fogalmazta meg Magyarország gazdasági földrajza című könyvében (15). Hangsúlyozta, hogy egy-egy város jellegének meghatározásánál nemcsak az új, hanem a múltból örökölt funkciókat is figyelembe kell venni. A népesség számát, a történelmi fejlődés sajátosságait, a formai elemeket és a növekedés korábbi ütemét is mérlegelve, de a hangsúlyt a meglévő funkciókra helyezve négy fő típusba sorolta városainkat: igazgatási központok, forgalmi gócpontok, ipari városok és mezővárosok (16).

A Markos-féle elképzelésben önálló alcsoportként jelenik meg az „új szocialista iparvárosok” csoportja – Ajka, Dunaújváros, Komló, Kazincbarcika, Oroszlány, Várpalota –, amely a szerző szerint a „népi demokrácia tervgazdaságának” terméke. Barta Györgyi úgy gondolja a szocializmus idején felépített új városokat nem illeti meg a szocialista jelző, mert bár – mint új városok – lényeges társadalmi-gazdasági-építészeti-formai különbségeket mutattak a többi városhoz képest, semmiféle sajátos szocialista tartalommal nem ruházhatók fel (17).

Weclawowitz – A városok térbeli-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában című 1992-ben írt tanulmányában – úgy fogalmaz, hogy nincs általánosan elfogadott definíció a „szocialista város” fogalmára vonatkozóan. Véleménye szerint Kelet-Európa egyetlen országában sem épült ki a szocializmus a maga klasszikus értelmében. A „szocialista városra” megfogalmazott valamennyi definíció két alapvető hozzáállás és prekonceptió köré csoportosítható. Az első a terveket veszi figyelembe, és olyan elveket tartalmaz, amelyek szerint egy szocialista várost meg kell szervezni, létre kell hozni. A második megközelítés a háború utáni városfejlődés speciális tulajdonságait kutató analitikus elemzések széles választékára épül. A két definíció közös vonása, hogy a szocialista város fogalma erőteljesen összekapcsolódik az iparváros fogalmával. A régi, különösen a nagyméretű városok nem voltak könnyen átformálhatóak és adaptálhatóak az új ideológiai rendszer szerint, viszont az új iparvárosok a jövő szocialista várostípusaként szolgáltak (18).

Merlin a *New Towns and European Spatial Development* című tanulmányában három típusát különbözteti meg az új városoknak. Az ő elképzelése szerint vannak az újonnan alapított fővárosok (Canberra, Brazíliaváros, Iszlámábád), az új ipari városok, amelyeknek döntő többsége a volt Szovjetunióban és a kelet-európai szocialista országokban (Lengyelország, Magyarország stb.) található és néhány ún. vállalati alapítású város Észak-Kanadában és Franciaországban. A városok létrejöttét az urbanizálatlan térségek ipari fejlesztése indukálta, legtöbbször egyetlen nagyüzemből vagy ipari komplexumból nőttek ki. Valamint megkülönbözteti a városfejlesztési politikák keretében tervezett új városokat, amelyeket leggyakrabban a túlnépesedett nagyvárosok tehermentesítésére és a városszerkezet átalakítására jöttek létre. Beluszky Pál a település típusaként értelmezi az ipari várost. Szintén három alcsoportot különböztet meg; így a „szocialista (ipar-) városok” köre – közéjük sorolva Dunaújvárost, Ajkát, Kazincbarcikát, Komlót, Tiszaújvárost, Várpalotát, Oroszlányt és Martfűt, az ún. ipari városok – Ózd, Paks, Nyergesújfalu, Simontornya és Téglás –, valamint a lakófunkciójú ipari városok csoportja: Bonyhád, Mór, Drog, Százhalombatta, Bátorfyerénye, Tolna, Sajószentpéter és Lőrinci (19). Barta Györgyi (20) A szocialista városfogalom kétféle értelmezése című tanulmányában a szocialista város mint komplex társadalmi-gazdasági képződmény jelenik meg, mely – a szerző szerint – megoldhatatlan dilemmát okoz a különböző szakmák képviselőinek. A gazdasági oldalt tekintve alapvető mutató, hogy a szocialista országok állami iparfejlesztésének meghatározó szereplője volt a nagyvállalat, ezáltal megkülönböztetett szereppel is bírt az adott településen, térségen belül. A város egyetlen nagyvállalata, valamint annak vezetése a hatalom „letéteményesévé” vált mind a városban, mind pedig a városvezetésben. A sajátos gazdasági szerkezet és városi adottságok, de leginkább az általános szocialista társadalmi keretek határozták meg a szocialista városok társadalmának sajátos struktúráját is. A szocialista városok társadalmában a különbségek nem jelentek meg, szegregációs jelenség nem alakult ki, a helyi társadalomban dominánsan a műszaki végzettségű (középszintű és szakmunkás) emberek jelentek meg, a humán értelmiség pedig szinte nem volt megtalálható az iparvárosok többségében.

S végül az iparvárosi meghatározások körét zárja a gazdasági jellegű iparvárosi fogalom, melynek értelmében ipari településeknek tekinthetők azok az iparvárosok, ahol a lakosság nagy részének az oda települt gyári munkahelyek adják a megélhetést (21).

Magyarországon a nyugat-európai országokhoz képest megkésve bontakozott ki az iparosodásnak, a gyárpar kialakulásának a folyamata: ez lényegében csak a 19. század első felében vette kezdetét. A múlt század harmincas–negyvenes éveitől kezdődően – a hazánkban megvalósított ipartelepítések

során – meghatározó volt a politikai tényezők szerepe: az iparosítás az ország politikai és gazdasági függetlenségének kivívásáért folytatott küzdelem egyik eszköze volt (22).

A felszabadulás előtti ipari fejlődést vizsgálva, átfogó értékelésként megállapítható: az ipar kialakult bázisai ellenére hazánk iparilag elmaradott ország volt. Az ország szocialista iparosítását 1950-ben a népgazdaság tervszerű fejlesztésének politikai célkitűzései juttatták kifejezésre; a terv az ország múltból örökölt elmaradottságának mielőbbi felszámolását és átfogó gazdasági fejlődését elősegíteni hivatott, gyors ütemű iparosítását írta elő.

A szocializmus első évtizedeiben a hangsúly a nehézipar fejlesztésére helyeződött, különösen a hazai nyersanyagok kitermelésével és feldolgozásával összefüggő ágazatok (bányászat, kohászat) kerültek előtérbe. A „szocialista rendszer” gazdaságpolitikájának középpontjában a feszített ütemű gazdaságfejlesztés, ezen belül az iparosítás (elsősorban az alapanyag-termelés, az energia-, a nehéz- és hadiipar) állt. A „tűzzel-vassal” keresztülvitt iparosítás eredményeként az I. ötéves terv éveiben (1951–1955) 130%-kal nőtt az ipari termelés, gyors foglalkoztatási átrendeződés indult meg. A kommunális beruházások köre a városokra jutott, ez időszak alatt igen sok városi funkciójú intézményt telepítettek a városokba, nagyközségekbe (23).

Magyarországon a szocialista társadalmi rend építésének elsőrendű feladatává vált a tervgazdálkodáson alapuló termelőerők területi elhelyezkedési aránytalanságának tudatos felszámolása. Új ipari létesítmények jöttek létre, új nagy teljesítményű szén- és olajhőerőművek létrehozására került sor, és megkezdődött a földgázkészlet hasznosítása. 1968-ra az ipari termelés több mint ötszörösére, a nemzeti jövedelem pedig több mint háromszorosára nőtt a második világháború előtti időszakhoz képest. Átalakult a népesség foglalkoztatási struktúrája, növekedett az ipari munkások száma, felszámolásra került az ország termelőerőinek elmaradottsága. A szocialista iparosítás 1947-től 1954-ig tartó időszakában megkezdődött az ország elhanyagolt vidékeinek iparosítási folyamata. Az erőteljes iparosítás nagymértékben növelte az energiahordozók iránti mennyiségi igényeket is, amely a gyenge minőségű szén- és lignitbányák olykor nem ésszerű bővítését, illetve újabb feltárását jelentette (ilyen városnak tekinthető Oroszlány, Komló, Ajka és Várpalota), az új olajtartályokra pedig Százhalombattán épült új erőmű és finomító. Kiemelt szerepet kapott Kazincbarcika és Dunaújváros is, melyek közül az utóbbi település esetében a vas- és acélkohászatra létesített erőmű, az építőanyag-ipar és könnyűipar épült. A szocialista iparvárosok néhány területen jelentős eltérést mutatnak a hagyományos vagy egyéb iparvárosoktól. Erre mutatott rá Germuska Pál, aki öt jellegzetes eltérést fogalmazott meg a szocialista iparvárosok tekintetében.

Az **első** és talán legfontosabb ismérv – melyet Szelényi Iván elképzelései indukáltak –, hogy a szocialista városok a politika és a gazdaságpolitika által kiemelt települések, s így a redistribúciós rendszer kedvezményezettjei. Ez a szerep egyfelől a városi jogállás kérdéskörében, másfelől a középtávú gazdasági tervek, illetve a terület- és településfejlesztési programok által garantált forrásokban, lehetőségekben érhető tetten.

A **második** jellegzetesség, hogy a szocialista városok létesítésének elsődleges célja az urbanizálatlan térségek ipari fejlesztése volt (24). Ez legtöbbször egy ipari ágazat nagyvállalatainak alapítását foglalta magába, melyek a helyi munkavállalók számára épültek és biztosították megélhetésüket.

A **harmadik** fő jellegzetesség, hogy a szocialista városokban az iparban foglalkoztatottak mindvégig túlsúlyban voltak, megközelítőleg 60% körüli arányban (25). A települések között csak ott történt jelentős változás, ahol az iparosítás minden történeti előzmény nélkül zajlott le. A dolgozatban vizsgált és ismertett település esetében a foglalkoztatási szerkezet egyértelműen az ipar felé orientálódott, ennek megfelelően a lakosság 73,5%-a (1972) jelent meg ipari munkavállalóként. Az ipari tevékenység azonban nem elegendő a város várossá válásában. E tevékenységrendszer mellett döntő szerepe van a tercier szektornak. Tímár Lajos elképzelései szerint a tagolt városi társadalomhoz egyfelől a diverzifikált funkciókhoz foglalkoztatási sokszínűség szükséges, másfelől a szolgáltató

ágazatokban foglalkoztatottak segítik a városi funkciók kialakítását (26). Szerinte a szocialista városok „kvázi” városok, mivel éppen az a réteg hiányzik a helyi társadalomból, amely a legfőbb alakítója és meghatározója a helyi társadalomnak.

A **negyedik** fő jellegzetesség, hogy a szocialista városokban teljesen hiányoznak vagy igen jelentéktelenek a városi tradíciók (27). A szocialista városok hagyomány nélküliek, egyrészt hiányzik a hagyományos polgárság és a társadalmi tagoltság, másrészt az infrastruktúra és az intézményi háttér. A polgári értékrend kialakítására újváros jellegéből adódóan sem kerülhetett sor. Különböző területekről érkező különböző foglalkozással rendelkező lakosságot foglalt magában – elsősorban mezőgazdasági típusú tartalommal –, mely egészen más hagyományt épített be a saját és lokális értékrendjébe. Az új lakótelepek pedig nem minden esetben voltak alkalmasak arra, hogy a régi kapcsolati formákat megtartsák, működtessék, vagy akár újabb, szoros társadalmi kapcsolatok kiépítését, a társadalmi integráció kialakítását tegyék lehetővé. Ehhez társítható a városközpontok kialakításának hiányossága, a városrészek egymástól való függetlensége.

Az **ötödik** jellegzetesség, amely a szocialista iparvárosokat jellemezte igen hosszú időn keresztül, az a népességszám növekedése. A magyarországi szocialista városok népessége 1949–1990 között átlagosan hatszorosára növekedett, a vidéki városoké pedig 1,4-szeresére (28).

Településfejlesztés Magyarországon a szocializmus jegyében

Minden település valamikor létrejön, „megszületik”, aztán növekedni kezd, stagnál, esetleg elhal vagy megújul, növekszik, működéséhez a környezetből energiát és anyagokat használ fel, ezek átalakításával saját fogyasztására és piacra szánt termékeket állít elő, közben hulladékokat bocsát ki, kapcsolatba kerül más településekkel, és köztük – különösen az ellátás terén - bizonyos munkamegosztás alakul ki. A benne élő emberek helyi társadalmat alkotnak, miközben a település saját történelemmel, kultúrával és hagyományokkal rendelkezik - vagyis sajátosan komplex életjelenségeket produkál. Eközben a település műszaki létesítmények meghatározott rendszere, de nemcsak az, hanem élő organizmus is. Ezt az organizmust fenn kell tartani, és a kor követelményeinek megfelelően fejleszteni is kell. A fejlődés – különösen napjainkban - nem föltétlenül (csak) mennyiségi gyarapodás, hanem minőségi átalakulás is. A településfejlesztés mindazoknak az ismereteknek, tapasztalatoknak és módszereknek az együttese, amik tudatos alkalmazásával elérhető a fenntartható fejlődés dinamikus egyensúlyi állapota. A településfejlesztés ugyanakkor szerves része a területfejlesztésnek: az egyes települések sorsa és esélyei ma már nem választhatók el a nagyobb térségek: településcsoportok, régiók fejlődési esélyeitől (29).

A településfejlesztés fogalmának hazánkban általánosan elterjed, esetleg jogi formába öntött definíciója nincs. Általában mindazon beavatkozások gyűjtőfogalmának tekinthető, amelyek következtében a települések a térben és időben egyaránt változó társadalmi igényeknek jobban megfelelnek, mint korábban. A településfejlesztési beavatkozások rendszerint a fizikai viszonyok változtatására, egyes beruházások megvalósítására irányulnak. Ennek megfelelően a településfejlesztés fogalomkörébe soroljuk általában az adott település intézményi vagy műszaki infrastruktúrájának változtatását, amely akár új létesítmények megvalósításával, akár meglévők korszerűsítésével, átalakításával, vagy felújításával egyaránt történhet. Az egyes településfejlesztési beavatkozások az adott település szélesen értelmezett szolgáltatási színvonalának emelését, egyúttal az érintett társadalmi csoportok életkörülményeinek javítását jelentik, függetlenül attól, hogy az adott beruházás közhatalmi, vagy magán beruházással, illetve működtetéssel valósul meg. Ilyen módon a településfejlesztés fogalomkörébe utaljuk többnyire az egyházi vagy magániskola megépítését éppúgy, mint az új üzletek nyitását. A település fejlesztése folyamat. Ennek megfelelően a fejlesztés tervezése rendszerint külön-féle időtávokra érvényes módon valósul meg, konkrét hosszabb, vagy rövidebb időszakra határozza meg – a dokumentum műfajától függően – az elérendő célokat és a megvalósításhoz szükséges tennivalókat. A település átfogó fejlesztése ennek megfelelően igen

összetett folyamat, ahol az egyes társadalmi igények kielégítésére vonatkozó beavatkozások összefüggésben állnak más beavatkozásokkal, erősíthetik, vagy gyengíthetik azok hatását, egyszerűsíthetik, vagy bonyolultabbá tehetik megvalósításukat (30).

Az 1950-es és 1960-as években az iparfejlesztés két területre irányult. A feladatok egyik része a nagyipar újabb nagy bázisainak megteremtését, fejlesztését jelentette, a másik része pedig a munkahelyteremtő, társadalompolitikai okokból involvált iparostáshoz kapcsolódott (Kőszegfalvi, 2004). A településhálózat alakulására tehát az I. szakaszban az ország gyors iparosítása hatott leginkább. Az iparosítás 19. századi mintákat követett, mindenekelőtt az alapanyag-termelésre, energiatermelésre, a klasszikus nehéziparra korlátozódott. A beruházási javak szűkössége arra kényszerítette a gazdaságfejlesztés irányítóit, hogy a meglévő iparvidékekre, ipari központokra koncentrálják a beruházásokat, a már meglévő infrastruktúrára építve (31).

Az 1950-es évek elején a beruházási források hazánkban korábban soha nem látott koncentrációjával kezdték meg a nehézipar fejlesztését és a szocialista városok kiépítését. Ezek az 1950 és 1953 között megkezdett, illetve végrehajtott beruházások az 1990-es évekig meghatározták a magyar ipar struktúráját és a hazai településszerkezetet (32). Ezidőtájt a területfejlesztési politika nem kapott szerepet a központi tervezések között, bár 1949-1951 között részletes tervek készültek a településhálózat kialakítására. A településfejlesztés legfontosabb elképzelése – mint ahogy azt már korábban is láthattuk – a települések osztályba sorolása volt. Ennek célja 1950-ben a településrendezési tervek fajtáinak megállapítására irányult, de a későbbiek folyamán csak a távlati településhálózat-fejlesztési alapkategóriának tekintették őket. Végül három kategória került kialakításra; az I. osztályú települések (73) országos jelentőségű városokként működtek volna. A II. kategóriába tartozó településeket (81) városias szerepkörű és környező mezőgazdasági területeken élőkkel szorosabb együttműködést kialakító városokká kívánták alakítani. A III. kategóriába pedig azok a községek sorolódtak, amelyek fejleszthetőek, kevésbé fejleszthetőek vagy egyáltalán nem fejleszthetőek. Az elképzelés végül nem emelkedett állami határozattá, de a települések a valóságban magukon hordozták ezeket a „jelzőket”. A városépítészetben a legkiemelkedőbb területfejlesztési időszak, az új iparvárosok vagy az ún. „szocialista városok” létrehozása volt.

A megyeszékhelyek lakossága a városi átlagnál gyorsabban nőtt, a kisvárosok helyzete pedig felemás módon alakult. Ezeket a településeket nem minden esetben érte el az iparosítás és a különböző beruházások köre, ugyanakkor, mint olykor járási székhelyek igen erőteljes szerepet játszottak a gazdaság és társadalompolitikai újjá szervezésében, a falvak helyzete továbbra is tisztázatlan és a városokhoz képest hátrányos helyzetben lévő településtípus maradt. Ebből is kiemelkedik a kistalvak köre, melyek egy része már az 1950-es években az aprófalvas jellege miatt kimaradt a fejlesztésekből, egyre inkább az elszegényedés, illetve az elszorulás jellemezte már ekkor is. A források allokációja mellett tehát a területi kiegyenlítődés helyett éppenséggel tovább fokozódtak és mélyültek a különbségek a fejlett és fejletlen területek között (33). 1958-ban, a II. hároméves terv megindításával párhuzamosan megkezdődött az iparosítási koncepciók és módszerek újragondolása. Ennek eredményeképpen 1958 márciusában megszületett az MSZMP KB határozat, amely előírta az elmaradott térségek - különös tekintettel az Alföldre - az iparosítását, illetve Budapest ipari fejlesztésének visszafogását. 1956 után a területfejlesztési politika kialakítása az Építésügyi Minisztériumhoz került, mely hivatal már ebben az évben hozzá is kezdett egy egész országra kiterjedő vizsgálatsorozat megindításához. 1960-ra – a vizsgálat eredményeként – az alábbi javaslatok születtek: egyfelől csökkenteni szükséges a városhálózat belső aránytalanságait, másfelől át kell alakítani az Alföld településrendszerét. Kiemelt pontot jelentett továbbá még az országon belüli iparközpontok (ellenpólusok – Szeged, Debrecen, Miskolc, Győr, Pécs) létrehozása az öt legnagyobb vidéki városban. A települések felemás helyzetének alakulásával párhuzamosan az 1960-as, de még inkább az 1970-es években a hazai települések körében egyre erősebb formát öltött a helyi érdekeket képviselő települések köre. A megyék, megyeszékhelyek központilag megerősödnek, központi

szerepet kaptak a településpolitikában. A településeken élők egyre erősebben hangoztatták a településpolitika igazságtalanságait, sérelmezték a kistelepülésekkel kapcsolatos jövőbeni ellehetetlenülést. Ennek ellenére az 1960-as és 1970-es évek iparosítási folyamatai látszólag egyenletesebb képet mutattak az országban, viszont továbbra is az extenzív jelleg jellemezte. A szocialista rendszer településeket, különösen a városokat érintő alapvető jellegzetessége a gazdasági redisztribúció rendszere, a piac hiánya. Továbbá fontos jellemvonás volt még a hivatalos és nem-hivatalos autonómiák megszüntetése iránti igény; értve ez alatt a városi öngazgatás minden formáját, a polgárság megszüntetését és a polgáriasult települések-településrészek diszkriminációját, a civil társadalom ellehetetlenítését, illetve teljes kontroll alá vonását. Az ország fölülről kezdeményezett, kényszerű modernizálásának egyik következménye volt a falusi munkahelyek számának drasztikus csökkenése, amely a falvak közösségi és magánfejlesztési forrásainak megnyirbálásával együtt tovább erősítette a városokba irányuló migrációt. (34) A területi különbségek, valamint az ebből fakadó feszültségek 1970-es évekbeli változatlan helyzete indukálta az 1970-es évek elejére az újabb politikai beavatkozást. Az MSZMP PB 1970-ben újrafogalmazta a területfejlesztési irányelveket, melyet 1971-ben már kormányhatározatként hirdettek ki Országos településhálózat-fejlesztési koncepció (OTK) címen,⁸⁶⁹ „Egy nagyváros csupaszon terül a nyilvánosság szeme elé, felfedve minden olyan jellemvonást melyek általában kisebb közösségekben elfedve maradnak. A város felszínre hozza az emberi természet jó és rossz oldalait. Ez a tény, amely minden másnál jobban alátámasztja a nézetet, miszerint a város a leginkább alkalmas klinikai vagy laborszerű környezet, melyben az emberi természetet és a társadalmi folyamatokat a legkedvezőbb és legeredményesebb módon tanulmányozhatjuk.”, írja Robert E. Park 1925-ben a településszociológia egyik nagyszabású alapművének tartott 'A városi közösség, mint térbeli mintázat és morális rend' c. könyvében. A városok fejlődési ciklusainak általánosan elfogadott elméletét először 1981-ben az ún. Holland iskola (Klaassen, Paelinck, van den Berg) fogalmazta meg. E szerint a városok növekedése több fejezetre bontható folyamat, melyekben a népességszám váltakozása nem véletlenszerűen, hanem - a fejlett országokra vonatkozóan - univerzális érvényű rendszer szerint folyik. Ezek a szakaszok a város növekedését jelentő urbanizációtól kiindulva, az elővárosi gyűrű kialakulását takaró szuburbanizáción és a rurális térségek nagyobb ütemű lélekszám növekedését fedő dezurbanizáción keresztül az ún. reurbanizációs szakaszig terjednek, melynek során a ciklus bezárul és ismét a városközpontok népességének nagyarányú növekedése figyelhető meg. Enyedi György társadalomföldrajz kutató az általános cikluselméletet két szempontból egészítette ki. Egyrészt a negyedik szakasz alternatív értelmezését adja azáltal, hogy megállapítja, hogy a reurbanizációs szakasznak nevezett fejlődési szakaszban valójában nem növekszik a városi népesség, e helyett a térszerkezet átforgalmazása történik (35). Másrészt pedig azáltal, hogy a ciklusok közötti átmenetet kiváltó mechanizmus alapjaként a gazdaságot, annak is hosszú távú ciklusait – az ún. Kondratyev-ciklusokat – nevezi meg. „A modern urbanizmus folyamatosan újraformálja a teret”(36), írja David Harvey brit antropológus, geográfus. A várostervezés feladata, hogy ez a folyamatos újraformálódás ne spontán módon, a különböző érdekeltek pillanatnyi erőviszonyait és lobbyerejét tükrözve menjen végbe, hanem széles körű társadalmi érdekegyeztetést követően kialakított stratégiai fejlesztési célokat követve. Belátható, hogy ez messze túlmutat pusztán műszaki, építészeti kérdések megoldásán. Ugyan a városfejlesztési és városrehabilitációs folyamatok talán leglátványosabb, része az épített környezet alakítása, ezt valójában – legalábbis jó esetben – egy hosszú, interdiszciplináris tervezési folyamat előzi meg. Úgy is mondhatjuk, hogy a fizikai megvalósítás ebből a szempontból csak eszköz a társadalmi rendszerbe való beavatkozáshoz, hiszen nem csak a társadalom formálja a teret, hanem fordítva is. Az építkezések a tervezési folyamat után az megvalósítás első lépcsőfokát jelentik, melyek lebonyolítása viszonylag rövidtávon megoldható, de tervezett, várt – társadalmi – hatásait csak hosszútávon fejtik ki. Az OTK legfontosabb tervezési „eszköze” a települések osztályba sorolása volt, ez lehetővé tette, hogy a gazdaság területileg-településileg koncentrált fejlesztésének, az intézményhálózat gazdaságos üzemeltetésének előnyeit hangsúlyozva a központi szerepkörű kiemelt fejlesztése ideológiai –

⁸⁶⁹ (1007/1971. (III.16.) számú határozat)

„elméleti” alapot kapjon (37). Az OTK két legfőbb célkitűzése már ismert volt: egyfelől meg kell szüntetni Budapest túlsúlyát az öt (korábban említett) regionális centrum fejlesztésével, másfelől az ipari tengely (Észak-Dunántúl és Észak-Magyarország) helyett az Alföldet és a Dél-Dunántúlt kell fejleszteni. Az OTK által meghatározottak között ugyan az infrastrukturális fejlesztések arányainak növekedését és a megyék közötti különbségek mérséklésének elve látható, azonban a települések továbbra is a felülről irányítottág elvén működtek, melyben a helyi társadalom továbbra sem volt javaslattevői és döntési lehetősége. További komoly hátrányt jelentett az is, hogy az OTK elsősorban a városok fejlesztését tűzte ki célul, ezáltal a kisebb települések, falvak, községek, kisvárosok kevésbé vagy egyáltalán nem fejlődtek. A magyarországi városok az 1950-1980 közötti időszakban a politikának alárendelődve fejlődtek, mindemellett jellemző volt a városodási és városiasodási folyamat, a településpolitika helyi szintű kezdeményezéseinek kidolgozása. 1978-ban felülvizsgálták az OTK koncepciót a megyei településhálózat-fejlesztési tervek alapján, de továbbra is ez szolgálta a fejlesztések alapját. 1985-ben az Országgyűlés azonban új feladatokat, irányvonalakat fogalmazott meg a településfejlesztésben, ezáltal az 1971-ben megszületett OKT elveszítette addigi szerepét. Az 1985-ös országgyűlési határozat (12/1980-1985.) módosított néhány korábbi célkitűzést, mely mindenféleképpen a területi egyenlőtlenségek további erősítését, illetve a területek közötti konfliktust jelentette. A határozat kimondta, hogy a nagyobb városok extenzív növekedését megakadályozandó kis- és középvárosokat kell fejleszteni, Budapest súlyát mérsékelni kell a termelésben, csökkenteni kell az átmenő forgalmat, az agglomerációt pedig be kell vonni a fejlesztésekbe, mert ezáltal lesz tehermentesíthető a főváros. Kiemelten fejlesztendőnek volt tekinthető az aprófalvas térségek, az üdülőkörzetek és a határ menti térségek csoportja, ugyanakkor kiemelt feladatként jelent meg továbbra is az alap- és nyersanyagbázisok, valamint a Duna menti ipari övezetre vonatkozó fejlesztések köre. Összességében azonban elmondható, az OTK-nak ez az 1985-ös változata volt az az első program Magyarországon, amelyben megjelentek a posztindusztriális fejlesztéspolitika elemei (belső erőforrások mozgósítása a településeken és kistérségekben, az infrastruktúra és a szolgáltatások kiemelt fejlesztése). (38) A településfejlesztéssel kapcsolatos jogi szabályozások, illetve változások következő állomása az 1990-es évek után következett be. 1996-ban megszületett a területfejlesztésről és területrendezéséről szóló törvény (1996. évi XXI. törvény), melynek legfőbb céljai között a főváros és vidék, városok és községek, illetve a fejlett és elmaradott települések és térségek közötti különbségek mérséklésére irányuló törekvések, az ország térszerkezetére és településrendszerére vonatkozó harmonikus fejlesztések, valamint a fenntartható fejlődés elősegítésének koncepciója. Magyarországon a társadalom és a gazdaság egészére kiterjedő területfejlesztési politika a tervezőközponttal együtt jelent meg, kb. az 1960-as évek elejétől. „A területfejlesztés ekkoriban az ipar termelőerőinek arányos területi elosztásával azonosították.”(39) Ennek megfelelően a feladatokat valamely gazdasági minisztérium vagy a pénzügyminisztériumhoz sorolták. Kiemelten kezelték az iparosodásban elmaradott területeket – különösen az Alföldet. A hetvenes évektől a területfejlesztés eszközrendszere és céljai is gazdagodtak, kiterjedtek az életkörülmények javítására, mezőgazdaságra, infrastrukturális beruházásokra, valamint a környezet védelmére is. Az EU 1972-es párizsi konferenciáján fogalmazódott meg az igény egy közös területfejlesztési politika (regionális politika) és ehhez kapcsolódó finanszírozási alap (Európai Regionális Fejlesztési Alap) létrehozásáról. „Az 1991-es Maastrichti Szerződés a szorosabb gazdasági és politikai egység megteremtésének elengedhetetlen feltételeként határozta meg a területi különbségek mérséklését, és tovább növelte a területfejlesztési politika jelentőségét, valamint a strukturális alapok közösségi költségvetésen belüli súlyát”(40). A rendszerváltással járó piaci átalakulás rendkívüli módon érintette a társadalmi berendezkedést. Megindult a nyugati mintájú infrastrukturális fejlődés (hírközlési, telekommunikációs, közlekedési, stb.), közben a nagyipar hanyatlásával tömegek kényszerültek a városok elhagyására, falvakba költözésre. A területfejlesztési politika legfőbb eszköze a rendszerváltást követően is változatlanul a területfejlesztés tervezése maradt. A tevékenység rendkívül komplex, interdiszciplináris megközelítést kíván a számos különböző csoport érdekeinek feltárása és összeegyeztetése során. Vezető, koordináló szerepet tölt be ebben általában a politika, szorosan együttműködve a tervezővel, szociológusokkal, civil szervezetekkel,

érdekképviseleti szervekkel és nem utolsó sorban a lakossággal. A 2005-ben elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) leginkább abban hozott újítást, hogy szakított az addigi gyakorlattal, miszerint a területfejlesztés leginkább a leszakadó, ill. elmaradt régiók felzárkóztatására fókuszál és e helyett, illetve mellett a fejlettebb térségek (pl. a budapesti agglomeráció) is fokozottan a látóterébe kerültek.

Összefoglalás

A szocialista iparvárosok általános jellemzőinek összefoglalása és tudatosítása azonban továbbra sem adta meg a választ arra a kérdésre, vajon mitől lettek városok a szocialista iparvárosok? Ahogy ez a hazai területfejlesztéssel összefüggő fejezetben olvasható, a szocializmus idején a város fejlődése és a települési rang megszerzése az Elnöki Tanács javaslatára történhetett meg. A városi rang viszont megkülönböztetést, kiemelt finanszírozást jelentett. Ez egyértelműen a városi és városodási folyamatokra volt kedvező hatással, a különböző településen belüli területegységek létrejöttére.

Mindez az 1980-as évekre – köszönhetően a területfejlesztési koncepcióknak, valamint az átalakuló gazdasági helyzetnek – némileg átfomálódott, megjelentek a jövedelmi alapú területi elhatárolódások, a státusoknak megfelelő életterek.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Professzor Beluszky Pálnak és Professzor Sikos T. Tamásnak PhD értekezésem létrejöttének és sikeres védésének megvalósításában, mely a jelen tanulmány elkészítését is szolgálta.

Referenciák

- [1] Uzzoli Annamária – Baji Péter: Mai nyugat-európai új városok. 53–82. p. In Szirmai V. (szerk.): Csinált városok a XXI. század elején: Egy „új” városfejlődési út ígérete. Budapest, 2013, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 287 p.
- [2] Enyedi György: Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Budapest, 1978, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 176 p.
- [3] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [4] Uzzoli Annamária – Baji Péter: Mai nyugat-európai új városok. 53–82. p. In Szirmai V. (szerk.): Csinált városok a XXI. század elején: Egy „új” városfejlődési út ígérete. Budapest, 2013, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 287 p.
- [5] Uzzoli Annamária – Baji Péter: Mai nyugat-európai új városok. 53–82. p. In Szirmai V. (szerk.): Csinált városok a XXI. század elején: Egy „új” városfejlődési út ígérete. Budapest, 2013, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 287 p.
- [6] Hamilton, Ian – Andrews, Kaliopa Dimitrovska – Pichler-Milanovic, Natasa: Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: towards globalization. New York, 2005, United Nations University Press, 519 p.
- [7] Kovács Zoltán: A szocialista korszak városfejlődésének jellemzői Magyarországon és Kelet-Közép Európában. 303-325. p. In: Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): Rendszerváltás és Kádár-korszak. Budapest, 2008, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára & Kossuth Kiadó, 582 p.
- [8] Rados Jenő: Magyar építészettörténet. Budapest, 1978, Műszaki Könyvkiadó, 518 p.
- [9] Uzzoli Annamária – Baji Péter: Mai nyugat-európai új városok. 53–82. p. In Szirmai V. (szerk.): Csinált városok a XXI. század elején: Egy „új” városfejlődési út ígérete. Budapest, 2013, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 287 p.
- [10] Sykora: **Post-Socialist Cities. 387-395 p.** In Kitchin R. – Thrift, N. (eds.): **International Encyclopedia of Human Geography, 2009, Oxford: Elsevier, 8.**
- [11] Barta Györgyi: A szocialista városfogalom kétféle értelmezése. 13–24. p. In Á Varga L (szerk.): Urbs: magyar várostörténeti évkönyv V. A 2009. nov. 18–19-én megrendezett „Szocialista városok? Városok Magyarországon és a Kárpát-medencében” c. konferencia előadásai. Budapest, 2010, Budapest Főváros Levéltára, 222 p.

- [12] Uzzoli Annamária – Baji Péter: Mai nyugat-európai új városok. 53–82. p. In Szirmai V. (szerk.): Csinált városok a XXI. század elején: Egy „új” városfejlődési út ígérete. Budapest, 2013, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 287 p.
- [13] Berki Márton: Visszatérés a kapitalizmus útjára: a posztiszocialista városfejlődés főbb jellemzőinek áttekintése. 103–109. p. In Dúll A. – Izsák É. (szerk.): Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól. Budapest, 2014, L’Harmattan, 184 p.
- [14] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [15] Markos György: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 581 p.
- [16] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [17] Barta Györgyi: A szocialista városfogalom kétféle értelmezése. 13–24. p. In Á Varga L (szerk.): Urbs: magyar várostörténeti évkönyv V. A 2009. nov. 18–19-én megrendezett „Szocialista városok? Városok Magyarországon és a Kárpát-medencében” c. konferencia előadásai. Budapest, 2010, Budapest Főváros Levéltára, 222 p.
- [18] Weclawowicz: A városok térbeni-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában. Tér és Társadalom, 6 (3–4)., 1992, 215–225. p.
- [19] Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs, 2003, Dialóg Campus, 568 p.
- [20] [17] Barta Györgyi: A szocialista városfogalom kétféle értelmezése. 13–24. p. In Á Varga L (szerk.): Urbs: magyar várostörténeti évkönyv V. A 2009. nov. 18–19-én megrendezett „Szocialista városok? Városok Magyarországon és a Kárpát-medencében” c. konferencia előadásai. Budapest, 2010, Budapest Főváros Levéltára, 222 p.
- [21] Térport fogalomtár: <http://www.terport.hu/fogalomtar>
- [22] Kőszegfalvi György: A korszerű ipartelepítés alapjai. Budapest, 1978, Műszaki Könyvkiadó, 213 p.
- [23] Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc: Magyarország térképekben. Budapest, 2011, Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 248 p.
- [24] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [25] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [26] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [27] Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs, 2003, Dialóg Campus, 568 p.
- [28] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [29] Meggyesi Tamás: Településfejlesztés. Egyetemi jegyzet a BMGE Építőmérnök szakos hallgatóinak. Budapest, 2006, BMGE, 79 p. Forrás: <http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/telepulesfejlesztes-jegyzet.pdf>
- [30] Kókényesi József: A helyi önkormányzatok tervezési rendszerének főbb elemei. 1–6. p. In Szigeti Ernő (szerk.): Terület- és településfejlesztési ismeretek. Tankönyv köztisztviselők továbbképzéséhez. Budapest, 2006, MKK, 146 p. Forrás: <http://www.mut.hu/?module=news&action=getfile&fid=175291>
- [31] Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs, 2003, Dialóg Campus, 568 p.
- [32] Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.

- [33] Germuska Pál: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok.* Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [34] Kocsis János Balázs: *Városfejlődés és városfejlesztés Budapesten 1930–1985. A döntéshozatali mechanizmus és a fejlesztések társadalmi háttere.* Budapest, 2008, Napvilág Kiadó, 167 p.
- [35] Enyedi György: *A városnövekedés szakaszai – újragondolva. Tér és Társadalom*, 2011, 25. (1)
- [36] Anthony Giddens: *Szociológia.* Budapest, 2008, Osiris, 833 p.
- [37] Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész.* Budapest–Pécs, 2003, Dialóg Campus, 568 p
- [38] Germuska Pál: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok.* Budapest, 2004, 1956-os Intézet Közalapítvány, 235 p.
- [39] Perényi Imre: *Városépítéstan: a városépítés története és elmélete.* Budapest, 1978, Tankönyvkiadó, 625 p.
- [40] Kökényesi József: *A helyi önkormányzatok tervezési rendszerének főbb elemei. 1–6. p.* In Szigeti Ernő (szerk.): *Terület- és településfejlesztési ismeretek. Tankönyv köztisztviselők továbbképzéséhez.* Budapest, 2006, MKK, 146 p. Forrás: <http://www.mut.hu/?module=news&action=getfile&fid=175291>